

УДК 364.07

Биховченко В.П. к. е. н., доцент,

Національний університет державної податкової служби України

м. Ірпінь

НЕМИНУЧИСТЬ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню рівня життя домогосподарств. Обґрунтовано необхідність оприлюднення звіту щодо надходжень до Фондів соціального страхування та напрямів їх використання. Запропоновано подальше розроблення та впровадження державних стандартів соціальних послуг.

This article is devoted to investigation of household living. Substantiate the need for publication of the report of revenues to fund social security and directions for their use. Proposed further development and implementation of national standards of social services.

Постановка проблеми. Економічна криза, посилена сьогоднішніми подіями на сході країни, спричинила необхідність економії бюджетних витрат, у т.ч. й видатків на соціальну сферу. Уряду довелося прийняти складне рішення щодо заморожування до кінця 2014 р. мінімальної заробітної плати та розрахункового посадового окладу I тарифного розряду, а також прожиткового мінімуму, що є базою для обрахунку пенсій та різних видів соціальної допомоги, призупинення індексації пенсій; оптимізації видатків фондів соціального страхування та переведення заощаджених сум до Пенсійного фонду.

Зменшення соціальних видатків – це один із способів втримання економічної ситуації та запобігання неконтрольованій інфляції. Політика економії державних видатків загрожує скороченням внутрішнього попиту, а отже, падінням внутрішнього виробництва. Умови загального низького життєвого рівня населення призводять до зростання нерівності в доступі до освітніх, медичних і соціальних послуг. Катастрофічне звуження споживчих можливостей найменш забезпечених прошарків суспільства, посилює соціальне відторгнення жителів багатьох територій (передусім сільських) і може стати підґрунтям для соціальних заворушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) із залученням експертів і фахівців запропоновано проект Стратегії національної безпеки [1], розроблено фундаментальні засади модернізації соціального страхування в Україні. Так, д.е.н., Коваль О. П. [2], запропоновано шляхи подолання системної кризи та сформульовано основні стратегічні пріоритети державної політики, спрямованої на швидке подолання кризи колективом НІСД під керівництвом Я. А. Жаліла [4].

Постановка завдання. Трагічність сьогоднішніх зрушень призвела до прірви, що виникла між владою й суспільством й спричинила глибоку ціннісну, інформаційну, політичну дезорієнтацію значної частини населення, поставила

країну на межу втрати цілісності та зробила її вразливою щодо зовнішньої інтервенції. Тому метою статті є обґрунтування фінансово-економічних можливостей держави щодо системної реформи програм соціальної допомоги задля необхідності посилення підтримки та захисту найбільш вразливих категорій населення, які не в змозі самотужки вирішувати матеріальні проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Депресивна налаштованість в економіці зумовила сповільнення динаміки доходів у 2013 році. Невиконання плану бюджетних надходжень унеможливило підвищення соціальних стандартів, що призвело до збереження занижених показників доходів населення.

Протягом 2013 р. органи державної влади продовжували цілеспрямовану діяльність щодо підвищення рівня життя населення, але темпи такого підвищення значно зменшилися. Так, прожитковий мінімум, який покладено в основу розрахунків усіх соціальних гарантій, підвищувався протягом 2013 р. лише двічі (коли у 2012 р. – 5 разів). Підвищення становило 81 грн, або 7,4 % до рівня 2012 р. (у 2012 р. – 142 грн, або 14,9 % відповідно). Реальна заробітна плата за 2013 р. зросла порівняно з попереднім роком на 8,2 %, середньомісячна заробітна плата за січень-грудень становила 3 265 грн, що на 239 грн більше, ніж у 2012 р. Розмір мінімальної заробітної плати при цьому за рік підвищився на 7,4 % і становив 1 218 грн [5, с. 23].

Такий же рівень мінімальної заробітної плати прийнято і на 2014 р. Його застосовують для визначення рівня заробітної плати у промисловості та позабюджетній сфері. Водночас розмір посадового окладу працівника бюджетної сфери першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, який використовують для розрахунків заробітної плати кваліфікованих фахівців 6–25 розряду, становить 852 грн (а це означає щомісячне недоотримання ними до 1 650 грн. посадового окладу). Тим самим держава послідовно порушує визначені нею ж норми оплати праці, що створює негативний прецедент та дає змогу приватному бізнесу вчиняти аналогічно [5, с. 24].

Занижений розмір заробітної плати, у т.ч. у бюджетній сфері, провокує поглиблення бідності працюючого населення (та, у перспективі, пенсіонерів), а також призводить до недофінансування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, місцевих і державного бюджетів. Наслідком стає постійне поповнення робочою силою тіньового сектору економіки (з 20 млн 478 тис. працездатних громадян офіційно працюють лише 13 млн, а близько 5 млн осіб перебувають поза легальним ринком праці). Обсяг «тіньового сектору» в Україні, за експертними розрахунками, оцінюється в 350 млрд грн на рік, з них 150–170 млрд грн.. – заробітна плата в «конвертах» [6].

Відтак поступово зменшуються фінансові та споживчі можливості домогосподарств, що призводить до загального зниження життєвого рівня населення в країні.

Як свідчать статистичні дані НБУ, після періоду цінової стабільності у 2012–2013 рр. у січні-жовтні 2014 р. споживчі ціни зросли на 19 %, а ціни виробників – на 26,5 %. Негативний внесок до індексу споживчих цін

обумовлено зростанням цін на продукти харчування з високим ступенем обробки, що спричинено включенням до їх собівартості витрат, пов'язаних із подорожчанням сирих продуктів і транспортних перевезень, а також ростом адміністративно регульованих цін. Поштовхом до зростання цін виробників було дорожчання основних складників собівартості через девальвацію гривні й суттєве підвищення граничних цін на газ для промислових підприємств (на 56,6 % з початку року). Суттєве випередження зростання цін виробників відносно зростання споживчих цін становить загрозу подальшого накопичення інфляційного потенціалу на споживчому ринку.

Товари та послуги дорожчали, незважаючи на падіння попиту на них і погіршення споживчих настроїв населення в умовах скорочення реальної заробітної плати, яка в січні-вересні 2014 р. зменшилася на 4 % порівняно з відповідним періодом 2013 р.

За даними НБУ у січні-жовтні 2014 р. середньомісячний офіційний обмінний курс гривні до долара США знизився на 62,1 % – до 12,95 грн/дол. США. Лише за три тижні листопада він девальвував на 16,6 % – з 12,95 грн/дол. США до 15,10 грн/дол. США.

Внаслідок тривалої тенденції зниження національної валюти населення і сьогодні вдається до конвертації своїх заощаджень у долари США. Готівковий ринок й досі характеризується активним попитом. Так, у листопаді, попри певні адміністративні заходи, запроваджені Національним банком України (введення ліміту продажу готівкової іноземної валюти одній особі в один операційний день у межах однієї банківської установи в еквіваленті 3000 грн.) обсяги продажу іноземної валюти банківськими установами в один банківський день переважно перевищують обсяги купівлі. В окремі дні листопада 2014 р. обсяги продажу долара США перевищували операції з придбання цієї валюти майже в 6,4 рази (04.11.2014 р., 05.11.2014 р.)

У 2014 р. негативні процеси посилилися, а негативні тенденції стали очевидними. Від початку року істотно зросли ціни на більшість товарів і послуг, серед яких: продукти харчування (15,5 %), житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива (24,3 %), охорона здоров'я (21,2 %), транспорт (36,0 %), предмети домашнього вжитку, поточне утримання житла (16,4 %). Порівняно з аналогічним періодом 2013 р., у II кв. 2014 р. реальні доходи населення, що можуть бути використаними на придбання товарів і послуг, зменшилися на 1,9 % [1, с. 90].

Руйнування економічних зв'язків із підприємствами, розташованими на територіях, підконтрольних сепаратистам, спричиняє загострення економічної ситуації в низці галузей та підприємств країни. У поєднанні із загальною несприятливою економічною ситуацією це призводить до зниження реальної заробітної плати. Зокрема, у цілому по Україні воно складає 43 %. Зростає заборгованість із виплати заробітної плати. В цілому по Україні (за винятком Донецької та Луганської областей, економіка яких зруйнована воєнними діями), заборгованість зросла із 593,4 млн грн на 01 січня 2014 р. до 921,7 млн грн на 01 жовтня 2014 р.; в Донецькій області – із 115,4 до 640,0 млн грн, а в Луганській – із 44,2 до 366,0 млн грн відповідно. Отже, за підсумками 2014 р. можна

очікувати зниження реальних доходів населення до 20 % та погіршення якісних характеристик споживання. При цьому в найгіршому становищі можуть опинитися найменш забезпечені верстви населення (5–10 %), які зазнають більшого зниження реальних доходів (до 30 %) і зменшення кількісних параметрів споживання [1, с. 91].

Через низький рівень доходів працюючих зросла частка населення, яка потребує державної соціальної допомоги. Загальний обсяг виплачених пенсій та соціальних допомог у 2013 р. становив понад 290 млрд грн, що на 23 млрд грн. більше, ніж у 2012 р. Фондами соціального страхування було виплачено 25 млрд 840 млн грн., що на 3 млрд 891 млн грн. більше, ніж у 2012 р. [3].

Страхові фонди самі по собі не є неодмінним атрибутом соціального страхування, однак вони є важливими/незамінними для акумуляції та подальшого розподілу страхових внесків. Незважаючи на це, страхові внески самі по собі не є вичерпною ознакою, оскільки залишають «за дужками» інші необхідні компоненти. Виключно для зручності адміністрування в світі вироблено практику, коли обсяги внесків визначаються як відсоток від рівня доходів, і у переважній більшості так воно і є.

Чинна система соціального страхування України має низку значних недоліків. До функцій страховика, органічно притаманних системі, додаються надлишкові функції, які з одного боку, обважнюють функціонування системи, роблять її занадто громіздкою, а з іншого – створюють підґрунтя для нецільового використання коштів та різного роду зловживань. Проте, головною вадою є збереження нестрахових принципів, у тому числі існування виплат нестрахового характеру, ознаками якого є безадресний характер та відсутність прямого зв'язку з втратою громадянином доходів.

Одним з принципів загальнообов'язкового страхування є цільове використання коштів. Тому головною статтею видатків Фондів повинні бути страхові виплати, які апріорі є адресними, тобто на користь конкретної застрахованої особи, для якої страховий ризик матеріалізувався в страховий випадок [2, с. 8]. До того ж, виходячи з економічної сутності соціального страхування, страховий випадок, як наслідок, повинен мати погіршення добробуту громадян, що пов'язане з їх життям, здоров'ям і працездатністю.

Кожний, з досліджених Коваль О. П., чотирьох Фондів соціального страхування у переліку напрямів використання коштів має такі, що частково чи повністю не відповідають критеріям страхових виплат – адресності та факту втрати доходу. В контексті необхідності остаточного запровадження страхового принципу в соціальному страхуванні постає питання щодо доцільності збереження цих напрямів у статутній діяльності фондів [2].

Відсутність контролю, за певних обставин може створювати підґрунтя для зловживань. Наприклад, протягом 2011–2012 років виконавча дирекція Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань включала до актів прийняття-передачі та оплачувала окремі послуги з проведення семінарів та експертизи документації, розробки систем профілактики, технічних правил і рекомендацій, виготовлення та розміщення публікацій у засобах масової інформації, які насправді не надавалися [7].

За даними Пенсійного фонду України, за 2012 рік фондам соціального страхування було перераховано 24,9 млрд грн. З них 9,1 млрд грн. – Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, 9,7 млрд грн. – Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, 6,1 млрд грн. – Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Кожний застрахований громадянин, який сплачує єдиний соціальний внесок, має право знати, як ці гроші витрачаються. Проте отримати вірогідну інформацію з цього приводу неможливо [4].

На жаль, такий стан справ не відповідає важливості завдань, що виконуються Фондами та сучасному рівню розвитку українського суспільства. Адже джерелом дохідної частини бюджету Фондів є, насправді, частина заробітної плати працівників, яка спрямовується за цільовим призначенням на засадах солідарності та субсидування. Тому працівники мають право на отримання інформації щодо їх витрачання. Вважаємо, що така інформація повинна бути опублікована на офіційних веб-сторінках Фондів.

Необхідність подальшого розвитку та вдосконалення системи соціального страхування не викликає сумніву. На сьогодні головним напрямом реформування можна вважати реорганізацію структури соціального страхування. Наразі в Україні кожний фонд відповідає за стан справ і розвиток своєї галузі соціального страхування і вони, зазвичай, не перетинаються. Такий підхід створює умови для цілеспрямованого впливу на розбудову конкретного виду соціального страхування, і, що важливо, окреслює коло відповідальності. Існує висока ймовірність, що внаслідок злиття фондів обсяги зусиль, спрямованих на регулювання певного виду соціального страхування суттєво скоротяться.

У разі прийняття відповідного рішення надзвичайно велику роль відіграватимуть управлінські навички топ-менеджменту та бажання досягти задекларованої мети. Очевидно, успіх чи неуспіх реорганізації соціального страхування прямо визначатиметься людським фактором.

У межах самої системи загальнообов'язкового державного соціального страхування реформи мають спрямовуватися на подальшу інтеграцію видів соціального страхування. Здійснення всіх видів грошових виплат може проводити одна установа. Державна служба зайнятості як безпосередній агент державної політики на ринку праці та надавач широкого кола послуг різним категоріям населення, може бути реорганізована на засадах нестрахової організації у структурі органів виконавчої влади. При цьому важливо подбати, щоб жоден з видів виплат чи послуг, які фінансувалися за рахунок загальнообов'язкового державного соціального страхування, не залишилися без джерел фінансування, а роль соціальних партнерів у прийнятті рішень тільки зростає.

Загальне посилення адресності системи державної соціальної підтримки та уточнення визначення цільового контингенту сприятиме, з одного боку, підвищенню рівня охоплення найбільш вразливих і нужденних категорій населення, а з другого – зростанню рівня соціальних виплат та їх дієвості для

реципієнтів соціальних програм. При цьому досягнення зазначених цілей може бути забезпечене в межах діючого фінансування або несуттєвого збільшення соціальних видатків.

Висновки. З наведеного вище можна зробити наступні висновки. Безробіття, бідність, соціальна несправедливість породжують протестні настрої в суспільстві та використовуються зовнішніми та внутрішніми силами для соціально-економічної та політичної дестабілізації в Україні. Збройний конфлікт на території держави, ризики подальшого загострення політичної, економічної та інформаційної війни проти України критично загрожують її економічній безпеці, ускладнюють відновлення економічного зростання та довіри іноземних інвесторів.

В умовах обмеженості фінансово-економічних можливостей держави необхідність посилити підтримку та захист найбільш вразливих категорій населення, які не в змозі самотужки вирішувати матеріальні проблеми, викликає особливу актуальність системної реформи програм соціальної допомоги.

Удосконалення та розвиток системи соціальних послуг для населення, підвищення їх якості можливо та доцільно через подальше розроблення й впровадження державних стандартів таких послуг, підвищення ефективності механізмів соціального замовлення та контроль за якістю надання останніх.

Література

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки : Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2014. – 148 с.
2. Модернізація системи соціального страхування в Україні / О. П. Коваль : [аналіт. доп.]. – К.: НІСД, 2014. – 38 с.
3. Річний звіт за 2013 рік / Міністерство соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category;jsessionid=AE3F98B115F1085FA197751558B04D3C.app1?cat_id=160211
4. Рой В. Куди ідуть страхові гроші / В. Рой // Економічна правда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2013/04/9/369797/>
5. Системна криза в Україні : передумови, ризики, шляхи подолання : [аналіт. доп.] / Жаліло Я.А., Кононенко К.А., Яблонський В.М. [та ін.] ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2014. – 132 с.
6. Фискалы меняют налоговый кодекс ; [текст проекто-измененный] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2012/07/12/329202/>
7. Фонд соцстраха потратил 600 тысяч на несуществующие семинары [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://comments.ua/money/434567-fond-sotsstraha-potratil-600-tisyach.html>
8. www.bank.gov.ua – офіційний сайт Національного банку України.